

Ігор БИЧКО

**ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ
ЗМІСТУ ФІЛОСОФСЬКИХ
КУРСІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ**

Викладання філософії у вищій школі України (так само, як і в інших пострадянських країнах) потребує істотного корегування і переосмислення у плані звільнення від догматично-доктринального змісту радянського «марксизму». Йдеться, зокрема, про усунення деяких найбільш одіозних псевдомарксистських міфологем, таких, наприклад, як так зване «основне питання філософії», сформульоване Ф. Енгельсом у 1888 р., і пов'язаних з ним лєнінських «новацій» (партійність філософії, «прогресивність» матеріалізму і «реакційність» ідеалізму, про дві «культури» – буржуазну і пролетарську – у культурі кожного народу і т.п). Подібною ж міфологемою (і теж за авторством пізнього Енгельса) є «вчення» про «діалектику природи» («об'єктивну діалектику»), створене «за зразком» гегелівського тлумачення об'єктивної діалектики. Проте у Гегеля подібна ідея (з огляду на зміст його філософської позиції) була цілком логічною і послідовною – адже об'єктивна реальність у Гегеля є духовною за змістом. У Енгельса ж «поєднання» духовного феномену діалектики (адже діалектика протягом всієї історії філософії завжди була методом пізнання, але не природньою закономірністю) з об'єктивною реальністю природи є філософським «кентавром».

У багатьох випадках зміст філософських дисциплін, що викладаються у вищій школі України (і це знаходить своє відображення навіть у деяких підручниках і навчальних посібниках, що з'явилися останнім часом) парадигмально відтворює основні положення «вузівського» курсу діалектичного та історичного матеріалізму радянських часів, що корінням своїм сягають ще статті Сталіна «Про діалектичний та історичний матеріалізм»,

написаної для «Історії ВКП(б). Короткий курс» у 1938 р. (див. § 2, розд. 4, названої «Історії ВКП(б)» – популярного підручника для мережі гуртків партійно-просвітницької освіти. З 1938 до 1991 року радянська парадигма філософії практично (якщо не рахувати деяких суто «косметичних» перефразувань) істотних змін не зазнавала. Істотні філософські новації 1960-1970-х років, внесені Київською філософською школою Копніна-Шинкарука, офіційними програмами з філософії (затверджуваними у Москві) не були враховані.

Ситуація, на жаль, у більшості випадків не змінилася навіть з виникненням суверенної Української держави. І не тільки тому, що взагалі зникли загальнообов'язкові програми з філософії. Ситуація до певної міри навіть погіршилася хоча б через волонтаристський акт ліквідації Інституту підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук при Київському університеті імені Тараса Шевченка; в решті ж пострадянських держав СНД такі інститути (ІПК) не тільки не зникли, але й серйозно активізували свою роботу. Адже саме ІПК був тим координуючим центром, який істотно впливав (навіть за радянських часів) на збагачення й оновлення науково-методичного рівня фахової перепідготовки викладачів суспільних наук і, підкреслимо, особливо філософських дисциплін. У результаті викладачі філософії (не всі, звичайно, але досить значна їх частина) мусили самотужки вирішувати нагальні проблеми оновлення філософських курсів – а йшлося, насамперед, про необхідність врахування досягнень світової філософської думки (від якої радянська вища школа була відрізана ідеологічною «залізною завісою»), так само як і врахування вітчизняної (української) філософії, літературні джерела якої за радянських часів ховалися у броньованих сейфах спецхранів. Певною (хоча й далеко не повною) мірою це могли зробити лише викладачі таких університетських (у традиційному розумінні слова «університет», а не у нинішньому – здевальвованому, – коли дуже важко знайти серед вищих навчальних закладів такий, який не був би «університетом» або «академією») центрів, як Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпропетровськ, Донецьк та ін.

Які ж моменти філософського курсу у вищій школі сучасної України потребують, на нашу думку, певного (більш чи менш кардинального) переосмислення? Їх немало, проте заторкнемо лише найбільш принципові. Насамперед, хотілося б сказати про історико-філософський аспект філософського знання. Тут слід сказати, перш за все, про кількісні пропорції історико-філософського і власне філософського матеріалу, – у радянських програмах історико-філософська тематика обмежувалася лише трьома темами («Боротьба матеріалізму та ідеалізму в історії філософії», «Критика сучасної буржуазної філософії», «Критика сучасної буржуазної соціології»), і справа не в тому, що надзвичайно мало (хоча вже й сам по собі факт мізерії історико-філософської тематики у філософському курсі свідчить про убогість навчальної програми, оскільки не відповідає значенню історії філософії в реальному житті сучасного філософського знання – справа

в тому, що сама історія філософії невідомо спотворюється, перетворюючись на примітивну ілюстрацію так званого лєнінського принципу «партиїності філософії»; крім того, історія філософії, як і кожна справжня історія, втрачає свій істотно темпоралісний-тривалісний характер, якщо редукується до виключно минулого виміру часу (стає «царством спокою» – по суті цвинтарем філософії) оскільки «виключає» з історичного плину теперішнє і майбутнє філософії. Та інакше й бути не могло в рамках радянського марксизму-лєнінізму, який проголосив себе «вершиною» світової філософської думки, єдино «істинної» і «наукової» (і, отже, вічної, тобто позачасової, позаісторичної) філософської позиції. Але справжня історія (і історія філософії в тому числі), будучи часовим феноменом, є нерозривною єдністю минулого з теперішнім і майбутнім часовими вимірами, – тому сучасна філософія – її нинішні провідні напрями – незбагненні поза її минулим і своїми тенденціями упрозорюють своє майбуття.

Критичне ставлення до радянського марксизму-лєнінізму зовсім не означає наміру його механічного заперечення, простого «вилучення» з навчальних програм з філософії. Навпаки, він повинен стати предметом пильної дослідницької уваги, оскільки має глибокий ґрунт у специфічних культурно-історичних обставинах кінця ХІХ – початку ХХ ст. – йдеться про такий специфічний феномен названого періоду, як поява масового (і відповідно «масового суспільства», «масової свідомості», «масової культури» тощо), талановито описаного у творі Х. Ортеги-і-Гассета «Повстання мас», глибинне коріння якого сягає доби Рєнєсансу з його натуралістично-раціоналістичною ідеєю антропоцентризму. Оперта на специфічні особливості національної свідомості царської Росії, імпералістичної Німєччини і деяких інших країн (Італія, Іспанія та ін.), ця ідея предметнюється у державно-політичних режими́х тоталітаризму, набуваючи – залежно від національних особливостей названих людських спільнот – різноманітних варіантів ідеологічно-філософського тоталітаризму (в Росії – марксизму-лєнінізму, що абсолютизував економічну категорію класів, у Німєччині – націонал-соціалізму, що базувався на антропологічній категорії раси).

Зупинимося тепер на деяких (таких, що принципово спотворюють реальний зміст світового філософського процесу) положеннях діалектичного матеріалізму, які рудиментарно ще й досі нерідко можна зустріти навіть на сторінках нових (пострадянських) підручників з філософії.

Перш за все, хотілося б сказати про так зване «основне питання філософії», сформульоване у 1888 р. Ф. Енгельсом, згідно з яким розвиток філософського знання протягом усієї історії філософії нібито визначається боротьбою матеріалізму та ідеалізму (сама ідея поділу філософії протягом всього її існування на матеріалізм та ідеалізм була висловлена Ляйбніцем ще

у 1702 р.; Ляйбніцу належать також і самі терміни «матеріалізм» та «ідеалізм» для позначення відповідних філософських напрямів), – але справа в тім, що матеріалізм та ідеалізм у своїй класичній (моністичній) формі існували лише у XVII – XVIII – поч. XIX ст. у філософії Нового часу. І в цей період їх взаємовідношення – полеміка («боротьба») дійсно відігравали істотну роль у вирішенні конкретних філософських проблем. За межами ж Нового часу (в античності, середньовіччі, в сучасній світовій філософії) ні матеріалізм, ні ідеалізм у сенсі, визначуваному «основним питанням філософії» (як і саме це питання як нібито «основне» для філософії) просто не існують. Енгельс просто абсолютизував ситуацію Нового часу, поширивши її специфіку на всю історію філософії. До речі, Маркс нічого не говорить про основне питання філософії (в енгельсівському сенсі), та й терміни «матеріалізм» та «ідеалізм» тлумачить дещо відмінно від Енгельса – зокрема своє «матеріалістичне розуміння історії» (як Маркс називав свою філософську позицію) Маркс виводить не з категорії матерії (як це робили матеріалісти Нового часу), а з категорії практики. Між іншим, і сам Енгельс наважився на «відкриття» основного питання філософії лише у 1888 р., тобто вже після смерті Маркса.

До сказаного доречно зауважити, що найбільш одіозні принципи ленінського діалектичного матеріалізму – уявлення про категорію «матерія» як найуніверсальніше поняття «об'єктивної реальності», яке надає філософії матеріалізму наукового характеру і служить на всіх етапах історії філософії критерієм «прогресивності даного філософського напрямку»; так само як і «принцип партійності» (будь-яка філософія, за Леніном, є «партійною», що виявляється у її приналежності до матеріалізму чи ідеалізму і відповідного «прогресивного» чи «реакційного» табору) – всі названі ленінські характеристики філософії прямо впливають з енгельсового «основного питання філософії». Звідси ж впливають й інші ленінські філософські ідеологеми («вчення» про ідеологічну боротьбу, про наявність «двох культур» у культурі кожного народу – зокрема культури пролетарської і буржуазної та ін.).

Те ж саме стосується енгельсової ідеї так званої «діалектики природи», або «об'єктивної» діалектики. Діалектика, як відомо, виникає в античній філософії давньої Еллади як уявлення про певний метод пізнання, тобто є феноменом духовним, а не природним. Взагалі ми зустрічаємо в історії філософії спроби об'єктивного (незалежного від людської свідомості) тлумачення діалектики – йдеться, зокрема, про Геракліта або Гегеля. Але у Геракліта діалектика стосується не природного буття («фюзіс»), а духовного (але незалежного від людського духу) закону буття («логос»). Те саме у Гегеля – у нього об'єктивна діалектика є законом розвитку об'єктивного Духу (сам світ у Гегеля – це духовний, а не природний феномен). У цих мислителів об'єктивність діалектики логічно не суперечить

їхнім уявленням про духовну природу самої реальності (Гегель) або законів цієї реальності (Геракліт). Що ж до Енгельса, то об'єктивна реальність у нього – природа і природними ж є її закони. Тому поняття «діалектики природи» в Енгельса суперечить її принципово духовній суті, воно є нон-сенсом, філософським «кентавром».

Що ж до Маркса, то й він не говорить про «діалектику природи» чи то про «матеріалістичну діалектику». Інша справа, що у Маркса неодноразово можна зустріти міркування про можливість (і навіть необхідність) використання діалектики для пояснення певних явищ природи – саме «пояснення», тобто духовної, пізнавальної операції, не більше. Звичайно ж не можна заперечувати, що сучасне розуміння діалектики повинне розкрити змістовний зв'язок з конкретизацією її змісту у контексті таких методологічних категорій, як «логіка», «феноменологія», «герменевтика», «екзегетика», «іронія» і т. ін. Не можна заперечувати також і те, що діалектика як спосіб функціонування духовної реальності взаємодіє (і в цій взаємодії виявляє і конкретизує себе як «логіку», «феноменологію» і т. д.) з природною реальністю; і природна реальність у цій взаємодії виявляє і конкретизує свій специфічний спосіб функціонування у формах математичних, фізичних, хімічних, квантових, синергетичних і т. п. У цій взаємодії духовної і природної реальності останні виявляють специфічний спосіб своєї єдності (як корелятивно-інтенційного відношення), специфічність такої єдності реалізується у незіллянності (несумірності) духовної і природної реальності. Несумірність («незілляність») духовності і природності розкривається у антитетичності типів їхньої детермінації – свобода (детермінанта духовності) і необхідність (детермінанта природності).

Звідси випливає і сучасне осмислення проблеми людини як істоти, що наочно демонструє конкретний спосіб реалізації корелятивно-інтенційного відношення природності і духовності – гармонії, а не відношення первинності-вторинності, пропонованого у Новий час моністичним матеріалізмом або моністичним ідеалізмом – єдності і незіллянності і природної реальності.

Знаходження такої гармонії у категоріях досвіду (Конт, Мах) і, згодом, мови (неопозитивізм) становить джерело такого провідного напрямку сучасної філософії, як позитивізм у всіх його історичних формах. Філософія Маркса (позиція самого Маркса, а не її zdegradovanoї в СРСР форми – «діалектичного та історичного матеріалізму», або простіше – «діамату» та «істмату») знаходить гармонію духовної та природної реальності у категорії практики, розглядуваної як специфічний спосіб буття людини, і тим пропонує ще один напрям сучасного філософування. Філософія прагматизму так само тлумачить практику як гармонійну форму існування «єдності-незіллянності» духовного і природного (на відміну від марксового розуміння практики в дусі грецького терміна «праксіс», прагматизм

тлумачить її в дусі грецького «прагма» – корисність, ефективність, виправданість). І, нарешті, тлумачення природно-духовної «єдності-незілляності» у парадоксальних «формулах»-визначеннях людського способу існування як «сущого, що існує за межами свого сущого» (Гайдеггер), або буттєвої форми, яка «є те, що не є, і не є те, що є» (Сартр), Dasein у Гайдеггера, «буття-для-себе» у Сартра – або екзистенції – формує фундамент ще одного провідного напрямку сучасної світової філософії – екзистенціалізму.

Игорь Бычко. Пути обновления содержания философских курсов в высшей школе современной Украины

Преподавание философии в высшей школе в Украине (так же, как и в других постсоветских странах) нуждается в существенной корректировке и переосмыслении в плане освобождения от догматически-доктринального содержания советского «марксизма». Речь идет, в частности, об устранении некоторых наиболее одиозных псевдомарксистских мифологем, таких, например, как так называемый «основной вопрос философии», сформулированный Ф. Энгельсом в 1888 г., и связанных с ним ленинских «новаций» (партийность философии, «прогрессивность» материализма и «реакционность» идеализма, о двух «культурах» – буржуазной и пролетарской – в культуре каждого народа и т.п.). Подобной же мифологемой (и тоже по авторству позднего Энгельса) есть «учение» о «диалектике природы» («объективной диалектике»), созданное «по образцу» гегелевского толкования объективной диалектики. Тем не менее у Гегеля подобная идея (учитывая содержание его философской позиции) была вполне логичной и последовательной – ведь объективная реальность у Гегеля есть духовной по смыслу. У Энгельса же «соединение» духовного феномена диалектики (а диалектика на протяжении всей истории философии всегда была методом познания, но не природной закономерностью) с объективной реальностью природы является философским «кентавром».

«The considerable change and release from the dogmatically-doctrinal content of the philosophy courses in the Higher School of Ukraine (so as in other post-soviet countries). It is said, in particular, about the elimination of the most odious pseudo-Marxists myths, e.g. so-called «basic question of philosophy» developed by Hegel in 1882, those connected with the Leninist «innovations» (party philosophy, «progressiveness» of materialism and «reactionism» of idealism, about two «cultures» – bourgeois and proletarian – in the culture of every nation and so on). A similar mythologem (and also by the authorship of the late Engels) is the «teaching» about the «dialectic of nature» («objective dialectic»), created «on the pattern» of Hegel's interpretation of objective dialectic. Nevertheless in Hegel such an idea (taking into account the content of his philosophical position) was quite logical and consistent – because objective reality in Hegel is spiritual in meaning. In Engels the «connection» of the spiritual phenomenon of dialectic (and dialectic throughout the history of philosophy has always been a method of knowledge, but not a natural law) with objective reality of nature is a philosophical «centaur».

The considerable change and release from the dogmatically-doctrinal content of the philosophy courses in the Higher School of Ukraine (so as in other post-soviet countries). It is said, in particular, about the elimination of the most odious pseudo-Marxists myths, e.g. so-called «basic question of philosophy» developed by Hegel in 1882, those connected with the Leninist «innovations» (party philosophy, «progressiveness» of materialism and «reactionism» of idealism, about two «cultures» – bourgeois and proletarian – in the culture of every nation and so on). A similar mythologem (and also by the authorship of the late Engels) is the «teaching» about the «dialectic of nature» («objective dialectic»), created «on the pattern» of Hegel's interpretation of objective dialectic. Nevertheless in Hegel such an idea (taking into account the content of his philosophical position) was quite logical and consistent – because objective reality in Hegel is spiritual in meaning. In Engels the «connection» of the spiritual phenomenon of dialectic (and dialectic throughout the history of philosophy has always been a method of knowledge, but not a natural law) with objective reality of nature is a philosophical «centaur».

bourgeois and proletarian – in the culture of every nations and etc.). The simi-
nature» («objective dialectics»), developed after the «model» of Hegel’s inter-
into consideration his philosophical position) was completely logical and con-
has always been a cognition method, but not a natural rule during the whole history
of philosophy) with the objective reality of nature is a philosophical «cen-
ter»